

СУДЛАРДА ИШГА ТИКЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ НИЗОЛАРНИ КЎРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Umrzaqova Muborakxon

*Abu Ali Ibn Sino nomidagi salomatlik
texnikumi o'qituvchisi*

Сўнгги йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг негизини фуқароларнинг яхши яшаши учун шароит яратиб бериш, уларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш ташкил қилиб келмоқда.

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясида, Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро битимларда ўз ифодасини топган ҳар бир инсоннинг меҳнат қилиш, ишниўз эрки билан танлаб олиш, меҳнатнинг адолатли ва қулай шароитлари бўлиши ишсизликдан муҳофаза этилиш ҳуқуқи¹ Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил қабул қилинган Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилди.

Давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гаровидир. Дарҳақиқат, мамлакатимизда юз бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятининг ўсиши, уларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилишнинг ривожланиши ва кенгайишига олиб келмоқда.

Бугунги кунга қадар иш билан таъминлаш масаласи долзарб мавзулардан бири бўлиб келмоқда. Бу жараёнда юзага келаётган муаммо нафақат иш ўринлари камлиги туфайли ишсизликнинг ортиб бораётгани, балки иш билан таъминланган фуқароларнинг асоссиз равишда ишдан бўшатилаётганлиги ҳамдир. Бунинг натижасида, иш берувчи ва ходимлар ўртасида ишга тиклаш масаласида кўплаб низолар келиб чиқмоқда.

Судларда ушбу турдаги низоларни кўришда бир қанча муаммоларнинг мавжудлиги эса уларни тўғри ва адолатли ҳал қилишга тўсқинлик қилади.

Корхона, муассаса, ташкилотларда ходим ва иш берувчи ўртасида юзага келаётган келишмовчиликларни бартараф этишнинг турли йўллари мавжуд бўлсада, аксарият низолар бевосита суд орқали ҳал қилинади. Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасида кафолатланганлиги инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини ҳимоя қилишда суд ҳокимиятининг алоҳида ўринга эга эканлигининг исботидир.

Ходимларни ишдан бўшатиш фақат қонунда кўрсатилган тартибдагина амалга оширилиши мумкинлиги ҳам фуқароларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқининг энг муҳим кафолатидир. Шундай экан, ҳозирги бозор муносабатлари даврида судлар олдида турган асосий вазифалардан бири меҳнат қонунчилигини тўғри тадбиқ этиш, меҳнат низоларини сифатли ва ўз вақтида кўриб ҳал қилиш, меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлар доирасида инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва уларнинг бузилишини олдини олишдан иборатдир.

Меҳнат низоларини туман (шаҳар) судларида кўриш тартиби Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Фуқаролик Процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракт)ни тузиш, ўзгартириш ва бекор қилишни тартибга солувчи қонунларни қўлланиши ҳақида 1998 йил 17 апрелдаги қарорида берилган.

Даъво аризаси Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 33-моддасида кўрсатилганидек, жавобгарнинг яшаб турган ёки доимий машғул бўлган жойидаги туман (шаҳар) судига берилади.

Ўзбекистон Республикаси «Давлат божи тўғрисида»ги Қонунига асосан иш ҳақини ундириш тўғрисидаги даъволар ва меҳнат ҳуқуқлари муносабатларидан келиб чиқадиган бошқа даъволар юзасидан ходимлар давлат даромадларига ундириладиган давлат божини тўлашдан озод қилинадилар. Бундай талаблар қаноатлантирилганида суд харажатлари даъвонинг қаноатлантирилган қисмига нисбатан жавобгардан ундирилади. Агар даъво талаблари рад этилса, суд харажатлари давлат ҳисобига ўтказилади. Бу ҳолат меҳнат ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган ишларни ўзига хос хусусиятларидандир.

Ушбу тоифадаги низоли ишларни процессуал хусусиятларидан бири шуки, бунда бошқа фуқаролик ишларга нисбатан қисқа муддат белгиланганидир.

Хусусан, даъво ариза билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар бевосита туман (шаҳар) судига Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 270-моддасида белгиланган муддатлардагина мурожаат қилиш мумкин, ишга тиклаш низолари бўйича ходимга у билан меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақидаги буйруқнинг нусхаси берилган кундан бошлаб бирой ичида берилиши лозим. Ушбу белгиланган муддат узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилган тақдирда, бу муддатлар суд томонидан қайта тикланиши мумкин.

Меҳнат низоларини кўриш учун бошқа фуқаролик ишларига нисбатан бирмунча қисқа муддатлар белгиланган. Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 202-моддасига кўра, меҳнат низолари биринчи инстанция суди томонидан ўн кунлик муддат ичида кўрилиши лозим. Ишни бошқа муддатда кўрилиши шу

қонунда белгиланган. Меҳнат тўғрисидаги низоларнинг тезда кўрилишини таъминлаш билан ҳуқуқ нормалари фуқароларнинг меҳнатга оид ҳуқуқларининг амалдаги Конституция ўз ҳимоясига олганлигидан ва уларнинг манфаатлари ҳамيشа давлат эътиборида эканлигидан далолат беради.

Хар қандай фуқаролик иши каби меҳнатга оид низонинг ҳам муваффақият билан ҳал қилиниши барча манфаатдор шахсларнинг процессуал ҳолатларини тўғри белгилашга боғлиқдир. Умумий қоида бўйича меҳнат ишларида тарафлар меҳнатга оид низоли ҳуқуқий муносабатнинг субъектлари бўлади. Ишдаги субъект аввало даъвогар бўлади. Даъвогар ўзининг субъектив ҳуқуқининг ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатининг ҳимоя қилиниши тўғрисидаги талаби билан судга мурожаат қилган шахс бўлади. Хар қандай меҳнат низоси бўйича даъво билан ходимлар судга мурожаат қилганларида даъвогар шахс қайси корхона, муассаса, ташкилот билан ҳуқуқий муносабатда бўлган бўлса, мазкур ташкилот (юримдик шахс) жавобгар бўлади. Бундай ишлар бўйича ташкилотнинг маъмурияти, яъни иш берувчи мансабдор шахс жавобгар бўлмайди. Тегишли ташкилотнинг раҳбарлари процессда устав (низом) бўйича вакил сифатида қатнаша оладилар. Ишни шахсан ўзлари, шунингдек улар томонидан вакил қилинган шахслар томонидан олиб борилиши мумкин. Бундай вакиллар ташкилотнинг доимий ишлайдиган ходимлари (юримстконсультлар ва бошқа ходимлар), шунингдек тегишли тартибда ваколат олган бошқа шахслар бўлиши мумкин.

Меҳнат низоларини судда кўришни яна бошқа хусусияти ҳам борки, у ҳам бўлса, бошқа ишда иштирок этувчи субъектлардан мустақил талаб билан арз қилувчи учинчи шахсларни иштирок этмаслиги ва бундай ишларда айрим ҳолларда мустақил талаб билан арз қилмайдиган учинчи шахслар даъво талабларини предметига нисбатан талаб қўймаса ҳам, бироқ, нотўғри бўшатишган ёки бошқа ишга ўтказилган ходимларни ишга тиклаш ёки олдинги вазифаларига қўйиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд ўз ташаббуси билан ишдан бўшатишга ёки бошқа ишга ўтказишга буйруқ берган мансабдор шахсни жавобгар томонидан учинчи шахс сифатида иштирок этиши учун жалб қилиши мумкин. Суд ишдан бўшатиш ёки бошқа ишга ўтказиш очикдан-очик қонунга ҳилоф бўлганлигини аниқласа, у шу процесснинг ўзида айбдор мансабдор шахсга давлат муассасаси, корхонаси, ташкилотнинг ишдан бўшатишган ходими мажбуран бекор юргани учун ҳақ тўлаши ёки иш ҳақидаги фарқни тўлаши натижасида кўрган зарарларини қоплаш мажбуриятини юклаши лозим. Учинчи шахсларни меҳнат ишларида иштирок этилиши ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 17 апрелдаги «Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракт)ни бекор қилишни тартибга солувчи қарорларни

қўлланиш ҳақида»ги Пленум қарорида берилган. Бундай ҳолларда мансабдор шахсдан ундирилган сумманинг миқдори меҳнат ҳақидаги қонунлар билан белгиланади (ФПКнинг 184-моддаси).

Корхона, муассаса ва ташкилотларнинг маъмурияти томонидан ишдан нотўғри бўшатишга ёки бошқа ишга қўчирилган ходимни ишга ёки аввалги вазифасига қайта тиклаш тўғрисида чиқарилган ҳал қилув қарори бажарилмаган тақдирда, суд корхона, муассаса, ташкилотларда ходимнинг мажбуран бекор юрган вақти учун иш ҳақи ундириш тўғрисида ёки нотўғри бошқа ишга қўчирилган ходимга ҳал қилув қарори чиқарилган кундан бошлаб, то уни ижро этиш учун ўтган вақтдаги иш ҳақи тафовутини тўлатиб олиши тўғрисидаги масалани ҳал этиши мумкин.

Айни вақтда суд чиқарган ҳал қилув қарорининг ижро этилмаганлиги ҳақида ходимга пул суммаси тўланиши ҳисобига келиб чиққан зарарлар корхона, муассаса, ташкилотнинг даъвоси бўйича суднинг ҳал қилув қарорини бажармасликда айбдор бўлган мансабдор шахслардан бундай ҳолларда ундириладиган пулнинг миқдори меҳнат ҳақидаги қонунлар билан белгиланади (ФПКнинг 184-моддаси, Меҳнат кодексининг 273-274-моддалари).

Ишга тикланиш тўғрисида ходим томонидан даъво қўзғатилганида жавобгар (корхона) тарафида туриб, учинчи шахс сифатида ишда қатнашишга жалб қилинадиган мансабдор шахс бир вақтнинг ўзида регресс даъвоси суднинг ташаббуси билан манфаатдор ташкилот томонидан, бундай даъвонинг қўзғатилиш-қўзғатилмаслигидан қатъий назар, яъни асосий даъво бўйича жавобгар томонидан даъво қўзғатилган бўлиш-бўлмаслигидан қатъий назар қўрилади. Меҳнат ишида учинчи шахс сифатида иштирок этувчи мансабдор шахс бундай иш юзасидан вакил бўла олмайди. Ташкилотнинг регресс даъвоси суднинг ташаббуси бўйича ҳал қилинмаган ҳолларда бундай даъво прокурор томонидан қўзғатилади.

Етказилган зарар фақат мансабдор шахснинг айби борлиги аниқлангандагина ундирилиши мумкин. Моддий жавобгарликка ходимни нотўғри бўшатишда ёки бошқа ишга ўтказишда бевосита айбли бўлган шахсларгина тортилади. Бинобарин, учинчи шахслар сифатида фақат бир шахсгина жалб қилинмасдан, ходимнинг нотўғри бўшатилиши ёки ўтказилишида айбли бўлган конкрет шахсни белгилаш учун бир неча шахслар ҳам жалб қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 184-моддаси ходимлари нотўғри бўшатиш билан курашишга, меҳнаткашларнинг манфаатларини, шунингдек мансабдор шахсларнинг нотўғри ҳаракатлари туфайли зарар кўрган ташкилотларини мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, қонунчиликни янада

мустаҳкамлашда ва қонунларга ҳурматда бўлиш руҳида тарбиялашга қаратилган.

Меҳнатга оид фуқаролик ишининг тўғри ҳал қилиниши иш юзасидан аниқланиши лозим бўлган фактларнинг ҳолисона равишда ва тўла белгиланишига боғлиқдир. Ҳар қайси меҳнат иши бўйича аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар доираси низоли ҳуқуқий муносабатнинг мазмунига ва даъвогар томонидан арз қилинган талабларнинг моҳиятига қараб белгиланади. Чунончи, штатнинг қисқартирилиши муносабати билан ишдан бўшатишган ходимларни ишга тиклаш тўғрисидаги даъволарни ҳал қилишда, суд дарҳақиқат штат қисқартириш бўлган- бўлмаганлигини, бундай ҳолларда иш берувчи мазкур асослар бўйича хизматчиларни бўшатишни тартибга соладиган меҳнат қонунчилиги нормаларига риоя қилинган-қилинмаганлигини аниқлайди.

Даъвогар даъводан ҳар қачон воз кечишга ҳақли бўлгани туфайли меҳнат ишининг судда кўрилиши келишув битими билан тугатилиши мумкин. Бундай ҳолларда суд келишув битими ходимнинг меҳнатга оид ҳуқуқларини ва корхонанинг манфаатларини бузилишга қаратилмаганлигини диққат билан текширишга мажбур. Жумладан, нотўғри бўшатишган ёки бошқа ишга кўчирилган ходимларни ишга тиклаш ёки аввалги мансабларига қўйиш тўғрисидаги келишув битимлари, агар бундай битимлар ходимнинг ғайриқонуний бўшатилишида айбли бўлган мансабдор шахсни ташкилотга етказилган зарарни тўлаш бурчидан озод қилинадиган бўлса, тасдиқланмаслиги керак.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 17 апрелдаги Пленум қарорида ходимнинг илтимосига кўра, суд ҳал қилув қарорини чиқаришда меҳнат шартномасини бекор қилиш таърифини ўз ташаббусига кўра, тарафларнинг келишувига кўра ўзгартириш билан чекланиши мумкинлиги кўрсатиб ўтилган.

Меҳнатга оид кўп масалалар меҳнат қонунчилиги билан тартибга солинганлиги туфайли бундай масалалар юзасидан келишув битимларини тузиш камдан-кам учрайди.

Ишга тиклаш тўғрисидаги даъво қаноатлантирилганида қарорда ходимнинг қаерга ва қайси лавозимга (мансабга) тикланиши лозимлиги кўрсатилади. Унинг ноилож бекор юрган вақти учун корхонадан ундириладиган сумманинг миқдори белгиланади. Агар корхонанинг қайтадан ташкил этилгани ёки тугатилиши сабабли ходимни аввалги ишга тиклаш мумкин бўлмаса, суд бекор юрган вақти учун қонунда кўрсатилган ўртача иш ҳақини ҳам ундиради. Бу тўғрида Меҳнат кодексида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг юқорида баён этилган қарорида тегишли нормалар берилган. Суд қонунда кўрсатилмаган асослар бўйича ходимнинг ишдан бўшатилишини тўғри деб тополмайди. Агар

судходимнинг ишдан бўшатилиши сабабининг ифодаланиши нотўғри ва меҳнат тўғрисидаги қонунчиликка хилоф деб топилса, уни ўзгартириб, қарорида ишдан бўшатилиш асосини қонунга мувофиқ равишда кўрсатиши керак. Суд ҳал қилув қарорининг хулоса қисмида айбли мансабдор шахсдан ташкилот учун ундириладиган сумманинг аниқ миқдори, ҳал қилув қарорини дарҳол ижро этиш лозим.

Меҳнатга оид фуқаролик ишларининг муҳим процессуал хусусиятларидан яна бири ишга тиклаш ва иш ҳақини ундириш тўғрисидаги ишлар бўйича чиқарилган ҳал қилув қарорларининг дарҳол ижро этилиши мумкинлигидир. Шунинг ўзи билан фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя этишга қўшимча кафолат берилади.

Ҳал қилув қарорнинг дарҳол ижро этилишида судья қарор чиқарилган замон ундириладиган суммани ундириш учун даъвогарга ижро варақасини бериши лозим.

Ишга тиклаш тўғрисидаги қарорнинг ижро этилиши кечиктирилганида, қарор чиқарилган кундан эътиборан, то унинг ижро этилиши кунигача кечиктирилган барча вақт учун ходим фойдасига, унинг оладиган ўртача иш ҳақи ёки иш ҳақининг фарқи ундирилиши керак. Бу масала ҳал қилув қарорини чиқарган суднинг ажримига мувофиқ ҳал қилинади.

Суд ходимни ишга тиклаш тўғрисидаги қарор ижро этилмаган вақтда унга иш ҳақи тўланиши тўғрисидаги масалани ҳал қилиш билан ўз ташаббуси бўйича шу процесснинг ўзида қарорни ижро этмасликка айбдор бўлган мансабдор шахснинг зарарнинг корхонага тўланиши тўғрисидаги масала ҳам кейинчалик корхонанинг ёки прокурорнинг регресс (қайтарма) даъвоси бўйича ҳал қилиниши мумкин. Корхонанинг мансабдор шахсга нисбатан регресс талаби қаноатлантирилгани ҳолда ижро варақаси суд томонидан бевосита суд ижросига топширилади ва бу тўғрида ҳақ ундирувчи (корхона) хабардор қилинади (Меҳнат кодексининг 273-моддаси).

Меҳнат низоларини ижро босқичида ҳам унинг ўзига хос хусусияти ҳам мавжуд. Ижро актларини ижро қилиш ҳақидаги қонунга мувофиқ ходимларнинг меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган талаблари биринчи навбатда қаноатлантирилади.

Ходимни ишга тиклаш тўғрисидаги ишлар бўйича чиқарилган ҳал қилув қарорлари дарҳол ижро этилиши лозим бўлганлиги туфайли бундай қарорларнинг ижроси тўхтатилиши мумкин эмас.

Меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талаблар юзасидан пул ундириш тўғрисидаги ишлар бўйича чиқарилган ҳал қилув қарори кассация тартибида бекор қилинган ҳолларда, агар бекор қилинган ҳал қилув

қарори даъвогарнинг (ходимнинг) ёлғон маълумотларига ёки у тақдим қилган калбаки ҳужжатларга асосланган бўлса, қайтарма ижрога йўл қўйилади, яъни тўланган пуллар қайтариб олинади (ФПКнинг 461-моддаси).

Хулоса қилиб айтганда, меҳнат шартномасини бекор қилишга оид меҳнат низолари юзасидан кўрилатган ишларни ҳал қилишда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси қоидаларидан четга чиқилмаслиги керак. Назаримизда, ушбу турдаги ишларни кўришнинг процессуал жиҳатлари Меҳнат кодексида батафсил ва аниқ белгилаб берилса келгусида меҳнат низоларига оидишларнинг судда қонуний ва адолатли кўрилиши таъминланган бўлар эди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ш.Мирзиёев. Конституция қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маърузаси.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2018.
3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарх. Муаллифлар жамоаси.-Т.: Ўзбекистон, 1995. Б.106.
4. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси.
5. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси.-Т.: Ўзбекистон, 2020
6. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 6 январдаги Давлат божи тўғрисидаги Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 17 апрелдаги «Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракт)ни бекор қилишни тартибга солувчи қарорларни қўлланиш ҳақида»ги Пленум қарори.
8. Инсон ҳуқуқлари: Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлари тўғрисида халқаро пакт. Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пакт ва факультатив протокол.-Т.: Адолат. 1992. Б.15. Грось Л.А. Процессуальные особенности рассмотрения и разрешения трудовых дел.-М.: ВЮЗИ. 1985.